

POSZUKIWANIA OSÓB ZAGINIONYCH

redakcja naukowa
Ewa Gruza, Ireneusz Sołtyszewski

POSZUKIWANIA OSÓB ZAGINIONYCH

redakcja naukowa
Ewa Gruza, Ireneusz Sołtyszewski

Zamów książkę w księgarni internetowej

proinfo.pl
księgarnia internetowa

Stan prawny na 23 lipca 2021 r.

Publikacja została dofinansowana ze środków grantu badawczego finansowanego przez NCBiR pt. *Opracowanie systemu rozwiązań prawnych, instytucjonalnych i informatycznych służących usprawnieniu poszukiwań i identyfikacji oraz wsparciu bliskich osób zaginionych* (nr 1/385700/7/NCBR/2018), realizowanego przez konsorcjum zawarte przez Fundację Itaka Centrum Poszukiwań Ludzi Zaginionych oraz Wydziały Prawa i Administracji Uniwersytetów Warszawskiego i Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie.

Grant otrzymano w ramach strategicznego programu badań naukowych i prac rozwojowych *Społeczny i gospodarczy rozwój Polski w warunkach globalizujących się rynków* GOSPOSTRATEG I.

Recenzent

Dr hab. Maciej Trzcіński, prof. UW

Wydawca

Monika Pawłowska

Redaktor prowadzący

Tomasz Pietrzak

Opracowanie redakcyjne

Grażyna Polkowska-Nowak

Projekt okładek serii

Wojtek Kwiecień-Janikowski, Przemek Dębowski

© Copyright by Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o., 2021

ISBN 978-83-8246-273-9

Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o.

Dział Praw Autorskich

01-208 Warszawa, ul. Przyokopowa 33

tel. 22 535 82 19

e-mail: PL-ksiazki@wolterskluwer.com

księgarnia internetowa www.profinfo.pl

SPIS TREŚCI

Wykaz skrótów	11
---------------------	----

Wstęp	17
-------------	----

Rozdział 1

Zagadnienia ogólne

(Ewa Gruza [1.1], Iwona Schab [1.2], Maciej Duda, Joanna Narodowska [1.3], Alicja Tomaszewska [1.4])	23
1.1. Pojęcia osoby zaginionej i osoby poszukiwanej	23
1.2. Zaginięcia – skala zjawiska	30
1.2.1. Zaginięcia jako zjawisko powszechne	30
1.2.2. Liczba osób zaginionych a liczba zawiadomień o zaginięciu osoby ...	32
1.2.3. Dynamika zjawiska zaginięcia	37
1.3. Struktura zjawiska zaginięć	41
1.4. Przyczyny zaginięć	53

Rozdział 2

Psychologiczno-socjologiczne aspekty zaginięć

(Filip Matuszewski [2.1], Ewa Gruza [2.2], Hubert Sońta [2.3], Agnieszka Zaremba [2.4], Paulina Sidor [2.5])	65
2.1. Psychologiczne aspekty problematyki zaginięć	65
2.2. Socjologiczne aspekty zaginięć	69
2.3. Medyczne aspekty zaginięć osób starszych	78
2.3.1. Charakterystyka problemów zdrowotnych u seniorów	79
2.3.2. Wybrane problemy zdrowotne istotne z punktu widzenia zaginięć ...	80
2.3.3. Podsumowanie	90
2.4. Pomoc społeczna i socjalna dedykowana rodzinom osób zaginionych	91
2.5. Formy działania rodzin osób zaginionych	95
2.5.1. Współpraca z Fundacją ITAKA – Centrum Poszukiwań Osób Zaginionych	96
2.5.2. Grupy wsparcia	97

2.5.3. Program „Ktokolwiek widział, ktokolwiek wie...”	98
2.5.4. Aktywność w mediach społecznościowych	98

Rozdział 3

Analiza kryminologicznych i wiktyologicznych aspektów zaginięć

(Wiesław Pływaczewski, Joanna Narodowska, Maciej Duda)	100
3.1. Etiologia zjawiska zaginięć	100
3.1.1. Zaginięcia niedobrowolne	101
3.1.2. Zaginięcia dobrowolne	105
3.2. Fenomenologia zjawiska zaginięć	108
3.3. Zaginięcia o podłożu kryminalnym	130
3.4. Przeciwdziałanie zjawisku zaginięć – ujęcie kryminologiczne	133

Rozdział 4

Prawne i instytucjonalne aspekty poszukiwań osób zaginionych

(Ewa Gruza)	139
4.1. Podstawy prawne	139
4.2. Procedura zgłaszania zaginięcia	146
4.3. Poziomy poszukiwań osób zaginionych	153
4.4. Systemy AMBER i Child Alert	161
4.5. Działania parlamentu krajowego	168
4.6. Działania RPO	182
4.7. Najwyższa Izba Kontroli	191
4.8. Prawne aspekty współpracy wewnątrz krajowej służb i organizacji zajmujących się poszukiwaniami osób zaginionych	200
4.8.1. Współdziałanie służb	211
4.8.2. Organizacje pozarządowe	223
4.8.3. Grupy poszukiwawczo-ratownicze	225

Rozdział 5

Procedury policyjne poszukiwań osób zaginionych

(Denis Solodov, Ireneusz Sołtyszewski)	230
5.1. Metody poszukiwania osób zaginionych	231
5.1.1. Poszukiwanie osoby zaginionej na terenie otwartym i w kompleksie leśnym	235
5.1.2. Poszukiwanie osoby zaginionej na terenach wodnych	241
5.1.3. Specyfika poszukiwań osób zaginionych w terenie górskim	244
5.2. Dokumentowanie czynności poszukiwawczych	247
5.2.1. Mechanizmy kontroli nad przebiegiem poszukiwań osoby zaginionej	248
5.3. Rola środków masowego przekazu w poszukiwaniach osób zaginionych ..	248
5.3.1. Warunki prawne współpracy ze środkami masowego przekazu	250
5.3.2. Kierunki współpracy ze środkami masowego przekazu	250

5.3.3. Wykorzystywanie sieci społecznościowych	251
5.4. Przesłanki zakończenia poszukiwań	252
5.5. Postępowanie w przypadku odnalezienia NN osoby lub zwłok	254
5.5.1. Odnalezienie NN osoby	254
5.5.2. Odnalezienie NN zwłok	255
5.5.3. Oględziny miejsca ujawnienia NN zwłok	256
5.5.4. Metody identyfikacji NN zwłok	256
5.5.5. Kryteria identyfikacji NN zwłok	259
5.6. Poszukiwania międzynarodowe	259
5.6.1. Poszukiwanie cudzoziemców na terytorium Polski	259
5.7. Międzynarodowa współpraca Policji w obszarze poszukiwań osób zaginionych	260

Rozdział 6

Metody identyfikacji NN osób i zwłok

(Jarosław Moszczyński, Ireneusz Sołtyszewski)	262
6.1. Pojęcie identyfikacji w kryminalistyce	262
6.1.2. Pojęcie NN osoby (osoby o nieustalonej tożsamości)	264
6.1.3. Pojęcie zwłok i szczątków ludzkich	265
6.2. Metody identyfikacji NN osoby	265
6.3. Metody identyfikacji NN zwłok	266
6.3.1. Badania DNA	268
6.3.2. Badania daktyloskopijne	271
6.3.2.1. Metody ujawniania i zabezpieczania śladów linii papilarnych	272
6.3.2.2. Daktyloskopowanie osób	272
6.3.2.3. Daktyloskopowanie zwłok	273
6.3.2.4. Identyfikacja daktyloskopijna	273
6.3.3. Badania odontologiczne	274
6.3.3.1. Zabezpieczanie śladów zębów	275
6.3.3.2. Badania identyfikacyjne	275
6.3.4. Badania radiologiczne	277
6.3.5. Badania antropologiczne	278
6.3.5.1. Zakres badań	278
6.3.5.2. Identyfikacja grupowa	279
6.3.5.3. Identyfikacja indywidualna	279
6.3.5.4. Materiały do badań	280
6.3.5.5. Rekonstrukcja wyglądu twarzy na podstawie czaszki	280
6.3.5.5.1. Metoda Gerasimowa	281
6.3.5.6. Ocena wyników badań antropometrycznych	281
6.3.6. Porównanie cech rysopisowych i znaków szczególnych	281
6.3.7. Komputerowy portret obrazowy	282
6.3.8. Porównanie danych medycznych	285

6.3.9. Identyfikacja na podstawie rzeczy osobistych	286
6.3.10. Wykorzystanie urządzeń cyfrowych w procesie identyfikacji	287
6.3.11. Dokumentacja oględzin rzeczy osobistych	288
6.3.12. Okazanie rzeczy osobistych	289
6.3.12.1. Okazanie rzeczy osobistych – warunki prawne	289
6.3.12.2. Okazanie rzeczy – zalecenia kryminalistyki	289
6.3.12.3. Ekstrapolacja zaleceń dotyczących okazania procesowego na okazanie nieformalne	290
6.3.12.4. Ocena wyników okazania/rozpoznania rzeczy osobistych	291
6.3.13. Identyfikacja na podstawie dokumentów	291
6.3.13.1. Zabezpieczanie dokumentów do badań	292
6.3.14. Rozpoznanie przez świadków, członków rodziny lub znajomych	292
6.3.14.1. Warunki prawne okazania procesowego NN zwłok ludzkich i ich fragmentów	293
6.3.15. Inne metody identyfikacyjne	295
6.3.15.1. Badania osmologiczne	295
6.3.15.2. Badania fonoskopijne	296
6.3.15.2.1. Materiały do badań	297
6.3.15.2.2. Metody badawcze	297
6.3.15.3. Badania cheiloskopijne	298
6.3.15.3.1. Pobieranie materiału porównawczego	299
6.3.15.3.2. Badania identyfikacyjne	299
6.3.15.4. Badania otoskopijne	299
6.3.15.4.1. Pobieranie materiału porównawczego	300
6.3.15.4.2. Badania identyfikacyjne	300
6.4. Wykorzystanie kryminalistycznych baz danych w procesie identyfikacji ...	301
6.4.1. Baza Danych DNA	301
6.4.2. Automatyczny system identyfikacji daktyloskopijnej (AFIS)	302
6.5. Postępowanie w przypadku identyfikacji NN osoby	304
6.6. Postępowanie w przypadku identyfikacji NN zwłok	305
6.7. Podsumowanie	305

Rozdział 7

Przepisy prawa europejskiego i międzynarodowego – wpływ na mechanizmy poszukiwania osób zaginionych

(Ewa Gruza, Piotr Lewulis)	307
7.1. Regulacje prawa europejskiego dotyczące problematyki zaginionych	308
7.2. Umowy dotyczące problematyki osób zaginionych	314
7.2.1. Umowy międzynarodowe	314
7.2.2. Międzynarodowa Organizacja Policji Kryminalnej (Interpol)	317
7.2.3. Inne porozumienia o współpracy zawierane przez Policję	319

7.3. Wymiana informacji między krajami na podstawie dyrektyw i decyzji unijnych	321
7.4. Współpraca międzynarodowa państw i organizacji pozarządowych	325
7.4.1. International Commission of Missing Persons (ICMP)	325
7.4.2. Missing Persons International Network (MPIN)	330
7.4.3. Inne pozarządowe organizacje międzynarodowe	333
7.5. Inne rozwiązania międzynarodowe	338

Rozdział 8

Systemy poszukiwań osób zaginionych – analiza prawno-porównawcza

(Piotr Lewulis)	342
8.1. Wstęp	342
8.2. Rozwiązania systemowe przyjmowane w wybranych państwach Unii Europejskiej	344
8.2.1. Austria	344
8.2.2. Belgia	347
8.2.3. Francja	353
8.2.4. Grecja	358
8.2.5. Hiszpania	360
8.2.6. Holandia	363
8.2.7. Irlandia	367
8.2.8. Litwa	371
8.2.9. Niemcy	373
8.2.10. Włochy	376
8.3. Rozwiązania systemowe przyjmowane w wybranych państwach spoza Unii Europejskiej	380
8.3.1. Białoruś	380
8.3.2. Brazylia	385
8.3.3. Kanada	387
8.3.4. Stany Zjednoczone	392
8.3.5. Ukraina	399
8.3.6. Wielka Brytania	403
8.3.7. Wietnam	409
8.4. Spostrzeżenia, wnioski i rekomendacje	411

Rozdział 9

Model poszukiwań osób zaginionych

(Ewa Gruza, Ireneusz Sołtyszewski)	415
9.1. Propozycje rozwiązań w obszarze prawnym	415
9.2. Propozycje optymalizacji wykorzystania narzędzi medyczno-sądowych przydatnych w identyfikacji	423
9.3. Propozycje optymalizacji wykorzystania narzędzi kryminalistycznych przydatnych w poszukiwaniach i identyfikacji	427

9.4. Propozycje doskonalenia programu szkoleń służb biorących udział w poszukiwaniach	432
9.5. Propozycje zwiększenia efektywności modelu wspierania rodzin osób zaginionych	434
9.6. Propozycje zwiększenia efektywności finansowania instytucji i organizacji biorących udział w poszukiwaniach	437
9.7. Uwagi praktyków prowadzących poszukiwania osób zaginionych na terenie Polski	439
Bibliografia	443
Nota o Autorach	471

WSTĘP

Żyjemy w świecie, w którym coraz trudniej o prywatność. Z jednej strony godzimy się na wszechobecne kamery monitoringu, mamy świadomość możliwości śledzenia naszej aktywności życiowej, chociażby poprzez aplikacje na smartfony czy analizy logowania się telefonów, z drugiej – wiele osób decyduje się na ujawnianie tajemnic życia prywatnego, między innymi przez udostępnianie na stronach portali społecznościowych danych z własnej aktywności, zajęć, pracy, zainteresowań, zdjęć, hołdując zasadzie: „Jeśli nie ma Cię w sieci, to jakbyś nie istniał”. W świecie dość powszechnej technicyzacji i globalizacji naszego życia trudno zrozumieć, dlaczego ktoś może zaginąć bez wieści. Jak to się dzieje i dlaczego – gdy wyjdziemy do pracy, na spotkanie towarzyskie, po zakupy czy na spacer – ślad po nas ginie. Zaginionymi są osoby w każdym wieku, z każdej grupy społecznej, zawodowej, mieszkańcy miast i wsi – z terenu Polski i poza jej granicami. Zaginięcia to problem ogólnoświatowy, znany i występujący w każdym państwie. Giną ludzie, pozostawiając tysiące bliskich borykających się z problemami życia codziennego, prawnymi i psychologicznymi. W skali globalnej przyczyny zaginięć są podobne. Są to: ucieczki z domu (najczęściej nastolatków), choroby – psychiczne i fizyczne (zaginięcia osób starszych spowodowane np. chorobami somatycznymi, zanikami pamięci), depresja, sytuacje kryzysowe w życiu człowieka (kłopoty finansowe, rodzinne i zawodowe), wypadek lub przestępstwo (uprowadzenie, zabójstwo) czy zaginięcia wojenne oraz polityczne. Część zaginionych świadomie decyduje się na zerwanie kontaktu z rodziną lub podejmuje decyzję o popełnieniu samobójstwa. Zastanawiające, dlaczego tak globalny problem dotykający wszystkich nie był dotychczas przedmiotem kompleksowych badań naukowych. Z analizy doniesień światowych, w tym przede wszystkim z prac zespołu badawczego Centre for the Study of Missing Persons z University of Portsmouth, kierowanego przez K. Shalev Greene, wynika, że problem ten nie jest w nurcie głównych zainteresowań ani nauki, ani polityki. Dotychczas w żadnym kraju nie prowadzono kompleksowych badań nad różnymi aspektami zaginięć.

W Polsce od okresu powojennego stale i systematycznie rośnie liczba osób zaginionych – od kilkuset rocznie w latach 40. do ponad 15 tys. zgłoszeń w 2019 r. Dwa razy częściej zaginionymi są mężczyźni niż kobiety. Niepokojąca jest utrzymująca się na stałym poziomie liczba ok. 4 tys. osób trwale zaginionych, czyli takich, których losy są nieznanne.

Nieliczne i wrywkowe badania – skupiające się przede wszystkim na analizach statystycznych, próbie odpowiedzi na pytanie, dlaczego poszukiwania osób zaginionych nie zawsze są skuteczne – wykazały, że w Polsce brakuje spójnego, efektywnego systemu poszukiwań. Stało się to przyczynkiem do zaplanowania i przeprowadzenia szeroko zakrojonych badań naukowych ukierunkowanych na zdiagnozowanie problemów i stworzenie modelu służącego doskonaleniu poszukiwań i identyfikacji. Dotychczas nikt na świecie nie podjął się tak kompleksowego opracowania problematyki zaginięć – od przyczyn, przez kwestie poszukiwawcze, prawne, do określenia realnych problemów z tego wynikających i metod ich rozwiązania.

Niniejsza monografia jest wynikiem badań realizowanych w ramach strategicznego programu badań naukowych i prac rozwojowych „Społeczny i gospodarczy rozwój Polski w warunkach globalizujących się rynków” GOSPOSTRATEG I – grantu badawczego finansowanego przez NCBiR pt. *Opracowanie systemu rozwiązań prawnych, instytucjonalnych i informatycznych służących usprawnieniu poszukiwań i identyfikacji oraz wsparciu bliskich osób zaginionych*, realizowanego przez konsorcjum zawarte przez Fundację ITAKA – Centrum Poszukiwań Ludzi Zaginionych oraz Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetów Warszawskiego i Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie.

Nadrzędnym celem projektu było usprawnienie poszukiwań osób zaginionych i poprawa sytuacji ich rodzin oraz osób bliskich, które długotrwanie ich poszukują. Szeroko prowadzone badania naukowe, zdiagnozowanie problemów i stworzenie modelu służącego doskonaleniu poszukiwań i identyfikacji w założeniu powinny usprawnić działanie odpowiedzialnych służb i pozwolić na stworzenie mechanizmu skutecznego poszukiwania i identyfikacji osób, adekwatnego wsparcia bliskich w stosunku do ich potrzeb, a także znacznie obniżyć koszty poszukiwań i identyfikacji oraz koszty psychologiczno-społeczne tych rodzin. Aby wypracować najbardziej skuteczny w warunkach krajowych model poszukiwań, konieczne było przeprowadzenie szeroko zakrojonych badań, obejmujących: przyczyny, skalę i dynamikę zaginięć, aspekty psychologiczne, kryminologiczne i wiktymologiczne, regulacje prawne, działania prowadzone w związku z zaginięciem, metody prowadzenia poszukiwań i identyfikacji osób czy prowadzenia baz danych. Uwzględniono także analizę prawnoporównawczą regulacji obowiązujących w wybranych państwach na świecie. Określono efektywność wykorzystywanych narzędzi prawnych i metod identyfikacji osób, zakres i skuteczność prowadzonych działań poszukiwawczych przez podmioty do tego zobowiązane i uprawnione.

Analizie statystycznej zostały poddane zarówno dane ze statystyk policyjnych (anonimowe dane dotyczące statystyki zaginięć osób z KSIP), dane zbierane przez organizacje pozarządowe (baza osób zaginionych prowadzona przez Fundację ITAKA), jak i dane statystyki kryminologicznej zebrane w toku badań własnych. Należy podkreślić, że metoda statystyczna pozwala na badanie jedynie ujawnionej części danego

zjawiska, nie obejmuje tzw. ciemnej liczby. Równocześnie jest ona narzędziem kontroli właściwego funkcjonowania organów ścigania. Metoda statystyczna została zastosowana w niniejszych badaniach w celu stworzenia fenomenologicznego obrazu zjawiska zaginięć osób, w szczególności określenia: skali, struktury, dynamiki, feminizacji i sezonowości zjawiska. Badania przeprowadzone tą metodą, obejmujące lata 2000–2017, miały charakter ilościowy.

Wykorzystując doświadczenia Fundacji ITAKA, opracowano przyczyny zaginięć, odniesiono się do psychologicznych i medycznych aspektów zaginięć osób.

W ramach projektu dokonano analizy stanu prawnego pod kątem procedur poszukiwań i zasad współpracy odpowiednich służb. Przeanalizowano akty wewnętrzne będące podstawą poszukiwań osób zaginionych i akty międzynarodowe wiążące Polskę. Dokładnie zapoznano się z raportem NIK oceniającym skuteczność prowadzonych w Polsce poszukiwań osób zaginionych, z działaniami Rzecznika Praw Obywatelskich oraz ze składanymi interpretacjami i zapytaniami poselskimi. Analiza ta objęła okres 2000–2017. W badaniach uwzględniono okoliczność, że w 2018 r. zmieniono zarządzenie Komendanta Głównego Policji regulujące te kwestie, znowelizowane następnie w 2020 r., i badania objęły także to najnowsze unormowanie. Przeprowadzone analizy dotychczas obowiązujących rozwiązań prawnych pozwoliły na ocenę ich skuteczności. Kolejno dokonano przeglądu instytucji oraz organów poszukujących i identyfikujących osoby zaginione. Określono ich kompetencje, wzajemne relacje i obszary współpracy.

W monografii dokonano również przeglądu instytucji i organów służących poszukiwaniu oraz identyfikacji osób zaginionych i wsparciu ich bliskich, ustalając listę organizacji pozarządowych, fundacji, stowarzyszeń oraz prywatnych grup ratowniczo-poszukiwawczych, które organizują poszukiwania osób zaginionych i współdziałają w nich, wspomagając Policję, a także prowadząc poszukiwania po oficjalnym zaprzestaniu tych działań przez służbę zobowiązaną do poszukiwań.

W książce zebrano i przeanalizowano dostępną literaturę krajową i wybraną zagraniczną, w której porusza się kwestie zaginięć osób, metod ich poszukiwania i identyfikacji.

Wielowarstwowość i złożoność poruszanej problematyki spowodowały, że w badaniach wykorzystano różne metody, techniki i narzędzia badawcze stosowane w obszarze nauk społecznych. Jako podstawową wykorzystano metodę prawnodogmatyczną, która umożliwiła analizę aktów prawnych w zakresie obowiązujących regulacji związanych z tematem badań oraz metodę analizy i krytyki piśmiennictwa, ze wskazaniem różnych poglądów na poszczególne zagadnienia i przedstawieniem stanowiska badacza. Metodę aksjologiczną wykorzystano na potrzeby oceny wartości przepisów dawniej i obecnie obowiązujących. Korzystano także z metody analizy

indywidualnych przypadków, którą zastosowano do zgłębienia ciekawych przypadków zaginięć, i z metody socjologicznej (m.in. do oceny społecznych skutków nieodpowiednich unormowań prawnych lub ich braku). Metodę socjologiczną zastosowano również do przeprowadzonych badań ankietowych (ustrukturalizowane wywiady) na celowo wybranych grupach respondentów. Na potrzeby przeprowadzenia badań opracowano ankiety badawcze pozwalające na zachowanie jednakowych procedur badawczych i unifikowanie wniosków.

Otrzymany bardzo obszerny materiał analizujący obowiązujące przepisy, a także materiał dostępny w ograniczonym zakresie (w związku z niejawnymi przepisami regulującymi tę tematykę) wykorzystano do wypracowania rozwiązań w zakresie dobrych praktyk.

Aby wyjść poza schematy teoretyczne, zdecydowano się na analizę krajowej praktyki. Zebrane materiały źródłowe posłużyły do opracowania ankiety – ustrukturalizowanego wywiadu, który przeprowadzano z policjantami prowadzącymi poszukiwania osób zaginionych w Polsce. Badania przeprowadzono na terenie ośmiu garnizonów. Otrzymany materiał badawczy posłużył do wypracowania skuteczniejszego modelu poszukiwań osób zaginionych, w tym do sformułowania konkretnych wniosków dotyczących poprawienia i udoskonalenia procedury zgłaszania zaginięcia i reakcji na nie.

Z doświadczeń Fundacji ITAKA oraz bardzo nielicznych, mających wyłącznie charakter przyczynkowy, badań nad przyczynami zaginięć w Polsce wynika, że jedne z nich to emigracja i migracja, w tym w celach zarobkowych. Zjawisko to nasila się w ostatnim dwudziestoleciu. Państwami, do których najczęściej emigrują Polacy i gdzie są największe skupiska Polonii, są: USA, Kanada, Wielka Brytania, Brazylia, Włochy, Grecja, Niemcy, Belgia i Holandia. Przebywający tam Polacy stają się ofiarami przestępstw, w tym handlu ludźmi. Sprzedawani są jako tania siła robocza, pracują niewolniczo w wielu obszarach gospodarki, także w seksbiznesie. Bywa, że są sprawcami przestępstw i ukrywają się poza granicami Polski. Sytuacje te prowadzą do bezdomności i wykluczenia społecznego. Część osób zrywa kontakty z rodziną. Stają się one osobami zaginionymi. Niekiedy otrzymują pomoc od służb konsularnych, Policji i służb społecznych w krajach pobytu, ale także zgłaszani są jako zaginieni. Poszukiwanie osób zaginionych poza granicami wymaga przede wszystkim dobrej znajomości przepisów tam obowiązujących. W związku z tym dokonano analizy przepisów obowiązujących w 17 państwach na świecie. Dobór tych państw nie był przypadkowy ani dowolny. Za kryterium doboru przyjęto dwie przesłanki wyjściowe.

Pierwszą była liczebność Polonii zamieszkującej dany kraj. Obecnie najliczniejsze skupiska Polonii są w Stanach Zjednoczonych (ok. 10 mln osób), Niemczech (ok. 2 mln), Brazylii (1,9 mln), we Francji (ponad 1 mln), w Kanadzie (ok. 1 mln), Wielkiej Brytanii (blisko 1 mln), na Litwie (ok. 170 tys.), w Holandii (ok. 130 tys.), Irlandii

(ok. 120 tys.), we Włoszech (ok. 100 tys.), w Belgii (ponad 50 tys.), Austrii (ponad 40 tys.) i Hiszpanii (ok. 30 tys.). Zgodnie z wynikami opracowanego przez Główny Urząd Statystyczny szacunku w końcu 2018 r. poza granicami Polski przebywało czasowo ok. 2455 tys. stałych mieszkańców naszego kraju, tj. o 85 tys. (3%) mniej niż w 2017 r. W Europie przebywało ok. 2155 tys. osób (o 86 tys. mniej niż w 2017 r.), większość z nich – ok. 2031 tys. – przebywała w krajach członkowskich Unii Europejskiej. W związku z powyższym analizie poddano ustawodawstwo w tych 13 państwach, uznając, że zgłoszenie zaginięcia obywatela Polski przebywającego za granicą może nastąpić w kraju pochodzenia.

Drugim kryterium była przesłanka dużej liczby cudzoziemców z danego kraju przebywających na terenie Polski. W 2018 r. najliczniejszą grupą byli Ukraińcy (ok. 215 tys.), Białorusini (ok. 26 tys.) oraz Wietnamczycy (ok. 13 tys.). Do tej grupy zaliczono także Grecję ze względu na uwarunkowania historyczne i przyjęcie do Polski ok. 14 tys. uchodźców z Grecji na przełomie lat 40. i 50. XX w. Wiele z tych osób pozostało w Polsce na stałe. Systematycznie wzrasta liczba wydawanych pozwoleń na pobyt w Polsce (według stanu na koniec 2019 r. pozwolenia takie posiadało ok. 500 tys. osób). Przyjęto założenie, że zgłoszenie zaginięcia może nastąpić w kraju pobytu cudzoziemca, ale ze względu na prowadzenie poszukiwań międzynarodowych warto przeanalizować ustawodawstwo obowiązujące w kraju pochodzenia zaginionego.

Analizę prowadzono według przyjętego schematu postępowania. Dokonano przeglądu i analizy aktów prawnych regulujących problematykę zaginięć w 17 państwach pod kątem: przyjętych rozwiązań prawnych, wskazania organów państwowych odpowiedzialnych za poszukiwania osób zaginionych, stosowanych metod poszukiwań, identyfikacji oraz narzędzi wykorzystywanych w tym celu przez instytucje państwowe i organizacje pozarządowe.

Przeprowadzone badania podstawowe, w tym analiza obowiązujących w Polsce rozwiązań prawnych i praktyka ich stosowania, pozwoliły na sformułowanie wniosków dotyczących kierunku zmian w prawie i wskazanie propozycji konkretnych zmian prawnych.

Badaniami objęliśmy także kryminalistyczne metody identyfikacji osób i NN zwłok, uwzględniając najnowsze osiągnięcia nauk przyrodniczych i technicznych.

Oddajemy zatem do rąk czytelników pierwsze światowe opracowanie problematyki zaginięć osób, które obejmuje badania blisko 20 lat poszukiwań osób zaginionych na terenie Polski. Mamy świadomość, że nie wyczerpaliśmy całości zagadnień związanych z zaginięciami. Pozostały obszary warte kolejnych, pogłębionych, kierunkowych badań. Niemniej jednak należy podkreślić, że niniejsza monografia ma charakter bezprecedensowy ze względu na skalę i wieloaspektowość badań.

Mamy nadzieję, że opracowanie to pozwoli na lepsze zrozumienie, czym jest zaginięcie osoby i co się z nim wiąże, a przedstawione przez nas propozycje usprawnienia i zwiększenia efektywności poszukiwań będą pomocne policjantom oraz członkom organizacji poszukiwawczo-ratowniczych i innych prowadzących poszukiwania osób zaginionych w lepszej organizacji ich pracy i dydaktyce. Wierzymy, że publikacja ta będzie inspiracją do kontynuowania prac naukowych poświęconych temu zjawisku.

*Ewa Gruza
Ireneusz Sołtyszewski*

Rozdział 1

ZAGADNIENIA OGÓLNE

Ewa Gruza (1.1), Iwona Schab (1.2), Maciej Duda, Joanna Narodowska (1.3), Alicja Tomaszewska (1.4)

1.1. Pojęcia osoby zaginionej i osoby poszukiwanej

Słownik języka polskiego słowo „zaginiony” definiuje jako: „taki, który zaginął; człowiek, który zaginął”, termin „zaginięcie” zaś to: „przepaść nie wiadomo gdzie, zostać zgubionym, przestać istnieć lub ulec zapomnieniu”¹. Te powszechne słownikowe definicje dobrze oddają istotę zaginięć i poszukiwań osób zaginionych. Myśląc o zaginionym, najczęściej kojarzymy to z jakimś wydarzeniem, czasami niecodziennym i zaskakującym, które spowodowało, że nie możemy nawiązać kontaktu z określoną osobą. Ten brak kontaktu budzi w nas niepokój, a gdy sytuacja się przedłuża i subiektywnie oceniamy ją jako groźną, chcemy poszukać tej osoby. Niekiedy poszukiwania prowadzone są samodzielnie, w gronie znajomych, coraz częściej zapadają decyzje o zgłoszeniu zaginięcia Policji. Potocznie przyjmujemy, że zaginiony staje się osobą poszukiwaną.

Słownikowo osoba poszukiwana to taka, której poszukuje Policja, i oczywiście jest to prawda, ale w kontekście poszukiwań osób zaginionych pojęcie to nie jest adekwatne prawnie. Osobą poszukiwaną jest bowiem ten, kto: ukrywa się przed organami ścigania w związku z podejrzeniem popełnienia przestępstwa, oddalił się samowolnie z aresztu lub zakładu karnego, nie stawił się do odbycia kary pozbawienia wolności po uprawomocnieniu się wyroku skazującego lub nie powrócił do zakładu karnego po upływie przepustki lub przerwy w odbywaniu kary pozbawienia wolności. Podstawą prawną zarządzenia poszukiwań jest art. 278 k.p.k., który stanowi, że jeżeli miejsce pobytu oskarżonego lub osoby podejrzanej nie jest znane, zarządza się jego

¹ *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, <https://sjp.pwn.pl/szukaj/zaginiony.html> (dostęp: 16.10.2020 r.).

poszukiwanie². Przepis art. 247 k.p.k. (normujący zatrzymanie i przymusowe doprowadzenie osoby podejrzanej) stosuje się odpowiednio. Warunkiem wydania zarządzenia o poszukiwaniach jest nieznanomość miejsca pobytu oskarżonego, podejrzanego lub skazanego. W przypadku osób zaginionych nie ma przesłanki karnoprocesowej, nie są to osoby podejrzane czy podejrzwane o popełnienie czynu zabronionego – są to osoby, z którymi z różnych przyczyn nie ma kontaktu.

Gdyby zestawić elementy wspólne dla terminów „osoba zaginiona” i „osoba poszukiwana”, to są to:

- 1) osoba fizyczna;
- 2) nieznanomość miejsca pobytu osoby;
- 3) brak jakiegokolwiek kontaktu z osobą.

Cechy odróżniające osoby zaginione od osób poszukiwanych to brak groźących określonych konsekwencji prawnych, w tym karno-administracyjnych, które mogły być przyczyną ukrywania się. Poszukiwania osób zaginionych inicjowane są przez osoby bliskie, a działania dotyczące osób poszukiwanych – są podejmowane z mocy prawa przez uprawnione służby³.

Analizując obowiązujące w Polsce w ostatnich 20 latach przepisy prawa, nie odnajdziemy powszechnie obowiązującej, legalnej definicji osoby zaginionej. Pojęcie to funkcjonuje w różnych obszarach prawa, przypisujących mu różne rozumienie.

W Kodeksie cywilnym⁴ ustawodawca posługuje się terminem „zaginiony” w rozdziale III „Uznanie za zmarłego” w regulacjach dotyczących: upływu czasu, kiedy można uznać zaginionego za zmarłego (art. 29); zasad uznawania za zmarłego w związku z katastrofą (art. 30); zasady domniemania chwili śmierci (art. 31) oraz domniemania śmierci jednoczesnej (art. 32). W Kodeksie postępowania cywilnego⁵ termin „zaginiony” jest powiązany z postępowaniem o uznanie za zmarłego uregulowanym w tytule II „Przepisy dla poszczególnych rodzajów spraw”, dziale I „Sprawy z zakresu prawa osobowego”, rozdziale I „Uznanie za zmarłego i stwierdzenie zgonu”, oddziale 1 „Postępowanie o uznanie za zmarłego”. W art. 526 k.p.c. określa się właściwość sądu w sprawach o uznanie za zmarłego, uznając właściwość sądu dla ostatniego miejsca zamieszkania zaginionego, art. 534 k.p.c. reguluje zaś postępowanie z urzędu w sytuacjach, gdy śmierć zaginionego jest niewątpliwa. Kodeks postępowania cywilnego posługuje się także pojęciem „strona, której miejsce pobytu nie jest znane” w art. 143 (doręczenie kuratorowi pism procesowych, gdy miejsce pobytu strony nie jest znane) i w art. 144 (ustanowienie kuratora dla osoby, której miejsce pobytu nie jest znane).

² Ustawa z 6.06.1997 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz.U. z 2021 r. poz. 534 ze zm.).

³ K. Sławik, *Kryminalistyczne problemy poszukiwania osób zaginionych*, Warszawa 1978, s. 3.

⁴ Ustawa z 23.04.1964 r. – Kodeks cywilny (Dz.U. z 2020 r. poz. 1740).

⁵ Ustawa z 17.11.1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. z 2020 r. poz. 1575 ze zm.).

W przypadku przepisów Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego⁶ jedynie w art. 184 znajdujemy odniesienie do zaginionych, ale przepis ten – dotyczący ustanowienia kuratora – posługuje się terminami „osoba nieobecna”, „nieobecny”. Analogicznym terminem operuje Kodeks postępowania cywilnego (art. 601) w postępowaniu nieprocesowym dotyczącym właściwości sądu do ustanowienia kuratora dla osoby nieobecnej.

Tak zróżnicowane definiowanie tej samej sytuacji prawnej nie pozwala na tworzenie jednolitego podejścia do problemu zaginięć, a niekiedy wręcz to utrudnia, i w efekcie nie ułatwia stworzenia spójnego systemu poszukiwań.

Aktem prawnym rangi ustawowej, w którym można znaleźć określenie „osoba zaginiona”, jest ustawa o Policji⁷. Artykuł 14 ust. 1 pkt 3 tej ustawy stanowi, że w granicach swych zadań Policja wykonuje czynności: operacyjno-rozpoznawcze, dochodzeniowo-śledcze i administracyjno-porządkowe w celu poszukiwania osób, które na skutek wystąpienia zdarzenia uniemożliwiającego ustalenie miejsca ich pobytu należy odnaleźć, aby zapewnić im ochronę ich życia, zdrowia lub wolności, zwanych „osobami zaginionymi”. Oznacza to, że za osobę zaginioną uznaje się taką, którą na skutek wystąpienia zdarzenia uniemożliwiającego ustalenie miejsca jej pobytu należy odnaleźć w celu zapewnienia ochrony jej życia, zdrowia lub wolności. Trudno uznać, że jest to definicja legalna zaginionego. Jest to bowiem przepis stanowiący o zakresie uprawnień Policji w ramach wykonywanych czynności. Warto także zwrócić uwagę na istotne niespójności. Osobą zaginioną jest tylko taka, której miejsca pobytu nie znamy wskutek wystąpienia jakiegoś zdarzenia, a należy ją znaleźć w bardzo określonym celu: zapewnienia ochrony życia, zdrowia lub wolności. W przypadkach gdy zaginionemu nic nie zagraża, okoliczności zaginięcia nie wskazują na podłoże kryminalne, nie ma przesłanek poszukiwań, ale są przeciw przesłanki zgłoszenia zaginięcia w świetle zarządzenia Komendanta Głównego Policji, które nakazuje prowadzenie poszukiwań o różnej intensywności działań w zależności od zakwalifikowania takiej osoby zaginionej do odpowiedniego poziomu czy kategorii poszukiwań. Jest zatem niekonsekwencja w rozumieniu tego pojęcia.

W tym samym przepisie (art. 14 ust. 1 pkt 2 ustawy o Policji) odnajdujemy definicję osoby poszukiwanej, czyli ukrywającej się przed organami ścigania lub wymiaru sprawiedliwości. W jednym przepisie używa się zatem określeń: poszukiwania osób ukrywających się, zwanych osobami poszukiwanymi, i poszukiwania osób zaginionych. Taki brak konsekwencji w używanych pojęciach nie sprzyja przejrzystości przepisów.

⁶ Ustawa z 25.02.1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz.U. z 2020 r. poz. 1359).

⁷ Ustawa z 6.04.1990 r. o Policji (Dz.U. z 2020 r. poz. 360 ze zm.).

Przepisami *stricte* regulującymi poszukiwanie osób zaginionych są zarządzenia Komendanta Głównego Policji. Za podstawę merytoryczną ich wydania należy przyjąć powoływaną wyżej treść art. 14 ustawy o Policji opisującą zakres jej uprawnień.

W pierwszych latach od utworzenia tej formacji w jej obecnym kształcie, czyli na mocy ustawy z 6.04.1990 r. o Policji, poszukiwania osób zaginionych były uznawane za formę pracy operacyjnej, a zostały uregulowane w „Instrukcji o postępowaniu Policji w razie zgłoszenia zaginięcia osoby, ujawnienia osoby o nieustalonej tożsamości lub znalezienia nieznanego zwłok”. Instrukcja ta stanowiła załącznik nr 3 do zarządzenia nr 039/96 Komendanta Głównego Policji z 18.12.1996 r. w sprawie metod i form wykonywania przez Policję czynności operacyjno-rozpoznawczych. Przepisy te miały niejawną charakter, opatrzone są dotychczas klauzulą poufne. Opisywano w nich, kim jest osoba zaginiona, uznając za taką: obywatela polskiego lub cudzoziemca przebywającego na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, którego okoliczności opuszczenia ostatniego miejsca pobytu wskazują na możliwość zagrożenia jego zdrowia lub życia, o czym zawiadomiono Policję. Przyjęto także zasadę, że za zaginioną uznaje się osobę, o której wiadomo, że utonęła, lub co do której istnieje uzasadnione przypuszczenie, iż uległa innemu śmiertelnemu wypadkowi, a jej zwłok nie odnaleziono⁸.

Aktem prawnym bezpośrednio następującym po wskazanej wyżej instrukcji było zarządzenie nr 352 Komendanta Głównego Policji z 16.07.2003 r. w sprawie prowadzenia przez Policję poszukiwania osób zaginionych oraz postępowania w przypadku ujawnienia osoby o nieustalonej tożsamości lub znalezienia zwłok⁹. Sposób prowadzenia poszukiwań regulowała instrukcja będąca załącznikiem do tego zarządzenia i właśnie w niej zdefiniowano pojęcie zaginięcia osoby. Zaginięcie osoby określano jako zaistnienie zdarzenia o charakterze nagłym, uniemożliwiającego ustalenie miejsca pobytu osoby fizycznej i zapewnienie ochrony jej życia, zdrowia lub wolności, wymagające jej odnalezienia albo udzielenia pomocy.

W kolejnym chronologicznie zarządzeniu nr 124 Komendanta Głównego Policji z 4.06.2012 r. wprowadzono modyfikację określenia „zaginięcie osoby”, przyjmując, że jest to zaistnienie zdarzenia uniemożliwiającego ustalenie miejsca pobytu osoby fizycznej i zapewnienie ochrony jej życia, zdrowia lub wolności, wymagające jej odnalezienia albo udzielenia pomocy¹⁰.

⁸ M. Potapowicz, *Statystyczne rozmiary zaginięć osób oraz ich poszukiwań w Polsce w latach 1992–2001*, PWK 2003/6, red. E. Gruza, T. Tomaszewski, s. 231.

⁹ Zarządzenie nr 352 Komendanta Głównego Policji z 16.07.2003 r. w sprawie prowadzenia przez Policję poszukiwania osób zaginionych oraz postępowania w przypadku ujawnienia osoby o nieustalonej tożsamości lub znalezienia zwłok (Dz.Urz. KGP Nr 15, poz. 75).

¹⁰ Zarządzenie nr 124 Komendanta Głównego Policji z 4.06.2012 r. w sprawie prowadzenia przez Policję poszukiwania osoby zaginionej oraz postępowania w przypadku ujawnienia osoby o nieustalonej tożsamości lub znalezienia nieznanego zwłok oraz szczątków ludzkich (Dz.Urz. KGP poz. 29).

Obecnie obowiązujące zarządzenie nr 48 Komendanta Głównego Policji z 28.06.2018 r. wprowadziło istotne zmiany¹¹. Inaczej zdefiniowano zaginięcie osoby – jako zaistnienie zdarzenia uniemożliwiającego ustalenie miejsca pobytu osoby fizycznej, wymagające jej odnalezienia albo udzielenia pomocy w celu zapewnienia ochrony życia, zdrowia lub wolności, eliminując pojęcie nagłości zdarzenia. Wprowadzono określenie osoby zaginionej, uznając za taką tę, którą na skutek zdarzenia uniemożliwiającego ustalenie miejsca jej pobytu należy odnaleźć w celu zapewnienia ochrony jej życia, zdrowia lub wolności¹².

Charakterystyczne dla przyjętych w Polsce rozwiązań prawnych są dwie kwestie: objęcie poszukiwaniami każdej osoby, bez względu na wiek i przyczynę zaginięcia, oraz zróżnicowanie skali i intensywności podejmowanych działań w zależności od arbitralnego przypisania zaginięciu kategorii czy obecnie poziomu poszukiwań.

Pierwszym elementem wartym zauważenia jest wprowadzenie definicji, nawet na poziomie zarządzenia, osoby zaginionej, chociaż nie można jej uznać za legalną, czyli wynikającą z ustawy i mającą powszechne zastosowanie. Jest to określenie funkcjonujące na poziomie wewnętrznych aktów prawa wiążących określoną formację, w tym przypadku – Policję. Przyjmując, że jest to każda osoba, którą na skutek zdarzenia uniemożliwiającego ustalenie miejsca jej pobytu należy odnaleźć w celu zapewnienia ochrony jej życia, zdrowia lub wolności, doprowadza się do sytuacji, w której każdy – bez względu na przyczynę, okoliczności, realność sytuacji, wiek, sprawność psychiczno-fizyczną – musi być uznany za zaginionego, jeżeli fakt ten zgłoszono Policji. W kategorii tak zdefiniowanych zaginionych mieszczą się praktycznie osoby, których miejsce pobytu w danym momencie nie jest znane, czyli np. osoby, z którymi od jakiegoś czasu nie ma kontaktu telefonicznego. Pomijając fakt, że definicja ta nie współgra z opisanymi poziomami poszukiwań, warto rozważyć, czy tak szeroka definicja jest zasadna.

Odnosząc się do przepisów obowiązujących w innych krajach, nie tylko europejskich, należy zaznaczyć, że pojęcie osoby zaginionej jest uregulowane wielorako – począwszy od definiowania go na poziomie ustawowym, w rozporządzeniach czy w wewnętrznych przepisach policyjnych. Nie ma zatem jednego schematu prawnego. Podobne do polskich rozwiązania przyjęto np. w Niemczech. Definicja osoby zaginionej regulowana jest w wewnętrznych procedurach policyjnych: Polizeidienstvorschrift (PDV) i zgodnie z PDV nr 389 za zaginioną uznaje się osobę, która: opuściła swoje zwyczajowe miejsce pobytu; jej obecne miejsce pobytu nie jest znane; występuje prawdopodobieństwo wystąpienia zagrożenia dla zdrowia lub życia osoby

¹¹ Zarządzenie nr 48 Komendanta Głównego Policji z 28.06.2018 r. w sprawie prowadzenia przez Policję poszukiwania osoby zaginionej oraz postępowania w przypadku ujawnienia osoby o nieustalonej tożsamości lub znalezienia nieznanymi zwłok oraz szczątków ludzkich (Dz.Urz. KGP poz. 77).

¹² § 2 pkt 1 i 2 zarządzenia Komendanta Głównego Policji nr 48 z 28.06.2018 r.

Książka zawiera wyniki kompleksowych badań dotyczących zjawiska zaginięć ludzi w Polsce w ostatnich 20 latach, przeprowadzonych przez Fundację Itaka – Centrum Poszukiwań Ludzi Zaginionych oraz Wydziały Prawa i Administracji Uniwersytetów Warszawskiego i Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie.

Prace badawcze miały na celu stworzenie mechanizmu skutecznego poszukiwania i identyfikacji osób zaginionych oraz adekwatnego wsparcia ich bliskich, a także usprawnienie działań służb odpowiedzialnych za poszukiwania.

W publikacji omówiono zagadnienia takie jak:

- przyczyny i skala zaginięć,
- metody prowadzenia poszukiwań i identyfikacji osób oraz prowadzenia baz danych,
- aspekty psychologiczne, kryminologiczne i wiktymologiczne zaginięć,
- analiza regulacji obowiązujących w wybranych państwach na świecie.

Książka zainteresuje osoby zajmujące się tematyką poszukiwań osób zaginionych, szczególnie funkcjonariuszy Policji, detektywów, psychologów sądowych, prokuratorów i sędziów, a także osoby towarzyszące bliskim osób zaginionych – terapeutów i pracowników organizacji społecznych. Będzie także cennym źródłem wiedzy dla pracowników naukowych i studentów zajmujących się postępowaniem karnym i kryminalistyką.

Ewa Gruza – profesor doktor habilitowany nauk prawnych; pracownik naukowy w Katedrze Kryminalistyki na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego. Jej zainteresowania naukowo-badawcze koncentrują się wokół zagadnień z zakresu wykorzystania psychologii w procesie karnym, taktyki kryminalistycznej oraz prawa dowodowego, w tym teorii opiniowania. Opublikowała ponad 150 prac naukowych i popularnonaukowych.

Ireneusz Sołtyzewski – doktor habilitowany nauk medycznych, profesor w Katedrze Kryminalistyki i Medycyny Sądowej na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie. Jego zainteresowania badawcze dotyczą medyczno-sądowych i kryminalistycznych aspektów przestępstw na tle seksualnym, badania szczątków ludzkich i metod identyfikacji człowieka. Autor i współautor ponad 110 publikacji naukowych.

9 788382 462739 W01P01

ISBN 978-83-8246-273-9

9 788382 462739

ZAMÓWIENIA:

INFOLINIA 801 04 45 45

ZAMOWIENIA@WOLTERSKLUEWER.PL

WWW.PROFINFO.PL